

Milliyetçilik Tartışmalarında Tarih ve Geçmişin Rolü: Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith'in Teorilerinin Karşılaştırmalı Analizi

Süleyman Güder*

Öz: Milliyetçilik konusunda yetkin yazarların önemli eserlerinin 1980 sonrasında peş peşe çıkmasıyla ulusçuluk tartışmaları akademi dünyasında yeniden canlanmış ve milliyetçilik farklı boyutlarıyla yeni bir düzlemde incelenmeye başlanmıştır. Kültür, siyaset, etnisite ve ırk gibi farklı yönleriyle tartışma konusu olan milliyetçiliğin geçmiş ve tarih kavramları açısından yeterince gün ışığına çıkmadığı görülmektedir. Bu çalışma ile milliyetçiliğin "tarih" ve "geçmiş" ile ilişkisi ele alınarak bu konuda literatüre katkı yapması beklenmektedir. Bunun için milliyetçilik tartışmalarından iki ismin, Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith, çalışmalarında "geçmiş"i ve "tarih"i nasıl yorumladıkları ve bunlara biçmiş oldukları roller tartışmanın ana konusu olacaktır. Hobsbawm ve Smith'in seçilmesinde her iki ismin de milliyetçilik çalışmalarında etkili olan en yaygın iki ekolün (ilki modernist; ikincisi etno-sembolist) önemli temsilcileri olmaları ve son zamanlarda literatürde en fazla tartışılan isimlerin başında gelmeleri etkili olmuştur. Makalede, milliyetçilik tartışmalarında sıkça rastlanılan kadimlik-modernlik, milliyetçiliğin meşrulaştırıcı zemini ve dayandığı temel dayanak gibi tartışmaların odağında ya "tarih" ya da bununla ilintili olarak "geçmiş" meselesi tartışmaların ortak paydası olarak yer aldığı iddia edilecektir.

Anahtar kelimeler: Milliyetçilik, tarih, geçmiş, modernizm, etno-sembolizm, Hobsbawm, Smith.

Abstract: Academic discussions of nationalism have been flourishing to such an extent that after 1980 some scholars began to publish important analyses of its various aspects from new perspectives. Still, topics such as culture, politics, ethnicity and race have not been focused on in terms of these two concepts. This article focuses on the relationship among "history," "the past" and nationalism in the works of Eric J. Hobsbawm (1917-2012) and Anthony D. Smith (1939-2016) and the roles they attribute to them. I have selected these two scholars for the first one is a spokesman for modernism, whereas the second one supports ethno-symbolism. In addition, they are currently the most controversial names in the field. My main goal is to prove the existence of either "history" or "the past" in the frequently used ancient-modern contrast as regards discussions on nationalism, its justifications and related topics.

Keywords: Nationalism, history, past, modernism, ethno-symbolism, Hobsbawm, Smith.

* Dr.

E-posta: suleymangunder@gmail.com. Adres: Sultantepe Mahallesi Cumhuriyet Caddesi, Fıstıkbaşı İş Merkezi No:39/1, Üsküdar, İstanbul.

DOI: dx.doi.org/10.12658/human.society.6.12.M0189

İnsan ve Toplum, 6 (2), 2016

Giriş

21 Kasım 2010 yılında Mardin’de “Düşman İşgalinden Kurtuluş Günü” olarak kutlanan tören hakkında ajanslara şöyle bir haber düştü:

Düşmanlar tarafından işgal edilmediği halde devlet erkani, vatandaş ve öğrencilerin geçiş törenleriyle her yıl resmi olarak kutlanan Mardin’in kurtuluş yıldönümü son kez kutlandı. Kutlamalara, vali, belediye başkanı, garnizon komutanı ve emniyet müdürünün vekilleri katıldı. Kutlamaların bu yıl 91.’si yapılırken, 21 Kasım günleri bundan böyle “Kurtuluş” değil, “Onur günü” olarak kutlanacak. Düşmanlar tarafından işgal edilmemesine rağmen her yıl büyük bir coşku ile kutlanan 21 Kasım Mardin’in Kurtuluş Günü, Belediye Meclis üyeleri tarafından oy birliği ile alınan karara rağmen gerekli işlemlerin tamamlanmaması üzerine son kez “Kurtuluş günü” olarak kutlandı. Hükümet Konağı önünde yapılan kutlamalara Mardin Vali Vekili Şenol Koca, Belediye Başkan Vekili Behzat Demirkol, Garnizon Komutan Vekili Kurmay Albay Mehmet Akgül, Emniyet Müdür Vekili Yakup Polat ile çok sayıda vatandaş ve öğrenci katıldı (Mardin’in kurtuluşu son kez kutlandı, 2016).

Haberde belirtilen, Mardin’in düşman işgalinden “kurtuluş günü”nün “onur günü” olarak kutlanması geçirilecek bir olay değildir. Bizatihi tarihi vesikalardan Mardin’in hiçbir zaman işgal edilmediği gerçeği ortaya çıksa da bunun arkasında yatan mantığı (niçin böyle bir şeye ihtiyaç duyulduğunu) çözümlmek daha anlamlı olacaktır. Milliyetçilik tartışmaları bu konuyu aydınlatmamıza yardımcı olacak en önemli literatür olarak gözükmektedir.

Milliyetçilik, günümüz sosyal ve beşerî bilimler çalışmalarında sıkça tartışılan konular arasında yer almaktadır. 19. yüzyılda yeni ulus devletlerin ortaya çıkmasıyla gündeme gelen milliyetçilik tartışmaları, 20. yüzyılın ilk yarısından 1970'lere kadar ulus devletlerin sayısının artmasıyla farklı yönleriyle tartışma konusu olmuştur. Sömürge imparatorluklarının dekolonizasyon sürecinde dağılmasıyla milliyetçilik tartışması daha da alevlendi (Özkırımı, 2009, s. 28–30). Buna rağmen milliyetçilik konusunda yetkin yazarların önemli eserlerini nasıl 1980 sonrasında peş peşe çıkmasıyla ulusçuluk¹ tartışmaları akademi dünyasında yeniden canlanmış ve milliyetçilik farklı boyutlarıyla yeni bir düzlemde incelenmeye başlanmıştır.² Yine bu tarihlerden itibaren 1950’li ve 1960’lı yıllardan beri süregelen modernist paradigmanın literatürdeki baskınlığı giderek artmaya devam etmiştir. Öte yandan, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) ve özellikle Yugoslavya Sosyalist Federal Cumhuriyeti’nin dağılmasıyla ortaya çıkan yeni devletlerle milliyetçilik meselesinin tekrardan canlandığı bir döneme tanıklık edilmiştir.

Milliyetçilik literatürüne bakıldığında, 1990 sonrasında konuyu çalışan yazarlar tarafından ortaya atılan ve hararetle tartışılan konuların sayısı hızla artmaktadır. Artık milliyetçilik eksenindeki bu tartışmalara feminizm, toplumsal cinsiyet, din, faşizm, çok kültürlülük vb. konuların da dâhil olduğu görülmektedir. Nicelik olarak bir genişleme olsa da gerek önceki

1 Çalışma boyunca “ulusçuluk” kavramı “milliyetçilik” ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır.

2 Bu dönemde ilk önemli çalışma Hobsbawm ve Ranger’in çıkarmış olduğu *The Invention of Tradition* (1983) başlıklı eserdir. Bunun ardından Anderson’ın 1991’de çıkardığı *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism* başlıklı eser literatüre çok önemli bir katkı sağlamıştır. Türkçe’ye tercüme edilen her iki eserde milliyetçilik tartışmalarının seyrini değiştirmiştir. Sonrasındaysa konu hakkında sayısız eser telif edilmiştir. Bu dönemdeki çalışmaları ve tartışmaları Özkırımı, U. (2009). *Milliyetçilik kuramları: eleştirel bir bakış* başlıklı eserinde etraflıca ele almıştır.

çalışmalar gerekse sonraki çalışmaların odağında, bir yönüyle de millet ve milliyetçilik kuramlarını yönlendirmiş sorulardan belki de en hayati olanı, *milliyetçiliğin insanlık tarihinde nereye tekabül ettiği* sorunsalı yer almaktadır. Başka bir ifadeyle, milliyetçilik tartışmalarındaki en esaslı meselenin “kadimlik-modernlik” sorunsalı olduğu görülmektedir. Bu açıdan bakıldığında, karşımıza çıkan temel soruların kökeninde ulusun kadim ve evrim geçiren bir olgu olarak mı ele alınacağı; yoksa modern çağın özel koşullarının bir ürünü olan yeni sosyal kurgular ve kültürel inşalar olarak mı ele alınacağı meselesi yatmaktadır. Diğer bir deyişle, esasında milliyetçiliğin kültürel mi, siyasal mı; modern mi, antik mi olduğu soruları ilk etapta gündeme gelmektedir. Bu ve benzeri sorular, kanaatimizce aynı zamanda günümüz milliyetçilik kuramlarında cereyan eden tartışmalardaki görüş ayrılıkları ve ekol farklılıklarının temelini teşkil etmektedir. Bu açıdan tartışmaların seyri açısından önemli sorular olarak görülmektedir.

Tarih, Geçmiş’in Nesi Olur?

Milliyetçilik çalışmalarında modernlik-kadimlik meselesini de kapsayan önemli bir çalışma konusu “tarih” (*history*) ve “geçmiş”in (*past*) nasıl algılandığı tartışmasıdır. Milliyetçilik tartışmalarında sürekli kullanılan kadimlik-modernlik; milliyetçiliğin meşrulaştırıcı zemini ve dayandığı temel dayanak vb. tartışmaların odağında ya “tarih” ya da bununla ilintili olarak “geçmiş” meselesi tartışmaların ortak paydası olarak yer almaktadır. Tarihin önemi Carvalho ve Gemenne tarafından bugünü meşrulaştırması açısından milliyetçiliğin bel kemiği olarak kabul edilmesine sebep olmuştur (Carvalho ve Gemenne, 2009, s. 1).

Aysevener ve Barutca *Tarih felsefesi* başlıklı çalışmalarında tarih ve geçmişin birbiriyle ilişkisini kapsamlı bir şekilde ele almaktadır. Onlara göre geçmiş, olmuş bitmiş olaylar iken tarih geçmişin incelenmesidir. Tarihi geçmişin bilgisine onu olduğu gibi alarak erişmez, geçmişte kayıt altına alınan birtakım verileri, olguları incelemesi sonucunda elde edebilir ve işler. Dolayısıyla tarih, geçmişin incelenmesi olarak evrensel ve insani bir uğraş olarak karşımıza çıkar (Aysevener ve Barutca, 2003, s. 9-10).³

Ayrıca Özlem’in Gadamer’den esinlenerek ifade ettiğine göre, insanlık iki yüzyıl öncesine kadar tarih dendiğinde “büyük ölçüde bugünle ‘sürekli’ organik bir bağı olmayan ve bugünü kavramak için olduğu kadar onun üzerine geliştirilecek sosyal tasarımlar, projeler için de önemli bir belirleyiciliği bulunmayan bir ‘geçmiş’” anlamaktadır. Fakat “tarihselcilik” olarak tanımlanmış olduğu anlayış, insanın emek ve düşünce olarak üretmiş olduğu her şeyin” bir zamansal sürekliliğe sahip olduğunu ve bunların ‘bugün’ü pek çok yönden belirlemeye devam ettiği, ‘geçmiş’in büyük ölçüde ‘bugün’de yaşadığı, tarih/toplum/kültür dünyasında her tarihsel ânın eski ile yeninin bir karışımı olduğu ve tam da bu yüzden bu dünyada yepyeni, radikal bir başlangıç yapmanın mümkün olmadığı bilinci”ni sağlamıştır (Özlem, 1999, s. 328).⁴ Bu anlamda Özlem’in tarih sözcüğünün ikili anlamına temas etmiş olması önemli-

3 Aslında 19. yüzyıl Alman tarihçisi Leopold von Ranke’den (1795 – 1886) itibaren modern tarihçiliği vakanüvistlikten neyin ayırdığı sorusuna cevap veren bütün tarih felsefecileri benzer tartışmalar yapmıştır. Detaylı bilgi için bkz (Carr 2003: 11-49).

4 Avusturyalı bilim ve toplum tarihçisi Karl R. Popper’in (1998) *Tarihselçiliğin sefaleti* başlıklı çalışması, bu yön-deki tartışmayı eleştirel bir bakışla açar. Ayrıca tarihselcilik doktrinleri için de yazarın bu kitabına bakılabilir.

dir. Ona göre, "Tarih sözcüğü hem geçmişte kalan insanı ve toplumsal olaylar topluluğu, yani yaşanmış geçmiş adlandırmakta kullanılır; hem de yaşanmış geçmiş ad edinen bilimi, tarih bilimi kastedilir". Aynı şekilde birçok filozof eskiden beri iki Latince terimle bunu ifade edermiş: *res gestae*. Yani geçmişte gerçekleşmiş insanı ve toplumsal olaylar topluluğunu, *yaşanmış geçmiş*'i ifade etmek için kullanılmaktadır. *Historia rerum gestarum* olarak tarih yaşanmış geçmiş ad edinen bilim, *tarih bilimi* kastedilmektedir. Buradan hareketle Özlem, geçmişin felsefesi ve tarihin felsefesini birbirinden farklı eğilimlere sahip olduğu için ayrı değerlendirmiştir. Birbirine sıkı bir ilişkiye sahip olmasına rağmen tarih bilimi "tarihçinin bilgi etkinliğini sorgulamak istediği bilim felsefesi ve metodoloji eleştirisi"dir. Buna karşın felsefeciler yaşanmış geçmiş "evrenselci" bir bakışla ele alırlar. Günümüze geldiğimizdeyse tarih iki anlamlılıktan kurtulmuş, insani-toplumsal olayların bilgisinin anlaşıldığı bir bilim fonksiyonu icra etmektedir (Özlem, 1998, s. 13–14, 45).⁵

Kültür, siyaset, etnisite ve ırk gibi farklı yönleriyle tartışma konusu olan milliyetçiliğin geçmiş ve tarih kavramları açısından yeterince gün ışığına çıkmadığı görülmektedir. Bu çalışma ile milliyetçiliğin "tarih" ve "geçmiş" ile ilişkisi ele alınarak bu konuda literatüre katkı yapması beklenmektedir. Konunun sınırlarını belirleme ve odağının kaymasının engellenmesi açısından milliyetçilik tartışmalarından iki ismin, Eric J. Hobsbawm ve Anthony D. Smith, çalışmalarında "geçmiş"i ve "tarih"i nasıl yorumladıkları ve bunlara biçmiş oldukları roller tartışmanın ana konusu olacaktır.⁶ Geçmişin ve tarihin, milliyetçilik kuramlarında bir açıklama birimi olarak rolünün ne olduğu ve bu tartışmalarda ne/re/ye karşılık geldiği incelenmektedir. Bu yönüyle çalışma, milliyetçilik konusunda farklı düşünen modernist ve etno-sembolcü bakış açılarının karşılaştırması olacaktır. Tarih ve geçmişe yönelik inceleme yapmamızdaki bir başka amaçsa, aslında daha çok bizim geleceğe dair projeksiyonumuzu belirlemek istediğimizle alakalıdır. Zaten ünlü tarihçi Carr bir çalışmada "Tarih, yalnızca geçmiş ile gelecek arasında tutarlı bir ilişki kurduğu zaman anlam ve nesnellik kazanır" diyerek tarihin bu rolüne işaret etmiştir (2003, s. 147). Bunu başka bir şekilde ifade edersek, Batı-dışı toplumlarda geçmiş ve tarihe dair algının gelecek vizyonlarında ne kadar etkili olduğunun incelenmesidir. Günümüz Batı uygarlığı Batı-dışı toplumlar karşısındaki gücünü tarih ve geçmişe yönelik kurmuş olduğu ilişkiden almaktadır. Bu uygarlık sanki insanlık tarihi boyunca hep en güçlümüş gibi bir algı oluşturmaktadır.⁷ Böylece bu çalışmanın hâkim kültür ve resmi-tarihten gelen ön kabullerimizi ve inançlarımızı yeniden düşünmemizi sağlaması hedeflenmektedir.

Makalede Hobsbawm ve Smith'in seçilmesindeki sebep her iki ismin de milliyetçilik çalışmalarında etkili olan en yaygın iki ekolün (ilki modernist; ikincisi etno-sembolist) önemli temsilcileri olmaları ve son zamanlarda literatürde en fazla tartışılan isimlerin başında gelmeleridir. Tüm bunlara rağmen bu iki ekole mensup düşünürlerin geçmiş ve tarih hakkında farklı anlayışları ve farklılıkları vardır; ama bu yazarların seçilmesinde belirleyici olanın "iki farklı ekolden düşünürün 'geçmiş' ve 'tarih' hakkındaki fikirlerini karşılaştırmak olduğu" düşünülürse aynı ekol içindeki yazarların kendi aralarındaki farklı anlayışların da bu çalışma

5 Vurgular yazara ait.

6 Üçüncü yaklaşım ise ilkçilerdir (primordialist). Milliyetçilik kuramında öte daha çok bir bakış açısı olan bu yaklaşıma göre milletler doğaldır, eski çağlardan beri vardır. Yani hem modernist hem de etno-sembolcülerden farklı olarak milletleri doğal yapılar olarak görürler. İlkçi açıklamalar içerisinde "doğalci", "biyolojik" ve "kültürel" bakış açıları mevcuttur. Detaylı bilgi için bkz (Geertz 1973: 259).

7 Bu yaklaşımı eleştiren çalışmalar için bkz (Bernal 1998; Hodgson 2001; Hobson 2007).

için ikincil bir öneme sahip olduğu görülecektir. Çalışma boyunca Hobsbawm ve Smith'in kendi eserlerinden konuya ilişkin spesifik bir okuma yapılarak bazı çıkarımlarda bulunulmuş olmasına rağmen yer yer ikincil literatür üzerinden yazarların konu hakkındaki görüşlerine de başvurulmuştur.

Düşünürlerin konu hakkındaki doğrudan yorumlarına geçilmeden önce kısaca buldukları ekollerin milliyetçilik kuramlarında ne tür bir anlayışa/duruşa sahip olduğunu belirtmek gereklilik arz etmektedir. Zira, Özkırımlı'nın formüle ettiği gibi "geçmiş günümüzde milletler için ne anlam ifade eder?" sorusu aşağıda tartışacağımız iki farklı perspektifin (belki de tüm kuramcılarının) en temelde ayrıştığı noktaya işaret eder. Yazarların "geçmişin ne olduğuna" dair vermiş oldukları yanıtlara göre modernist ve etno-sembolcü olarak sınıflandırılır. Ona göre, etno-sembolist bakış açısı, "geçmiş şimdiyle sınırlıdır" görüşündedir. Buna karşın aynı soruya modernistler, "geçmiş şimdi tarafından kullanılır" şeklinde bir yanıt verir (Özkırımlı, 2010, s. 33–34).

Bu sorulara vermiş oldukları farklı yanıtlar onları milliyetçilik konusunda birbirinden farklı noktaya götürmüştür. Bu sebeple, her iki yazar için geçmiş dendiği zaman farklı çağrışımların gündeme gelmesi normal olarak kabul edilmelidir. Örneğin, Hobsbawm'ın temsil ettiği düşünülen modernist milliyetçilik anlayışına göre ulus, modern çağların bir ürünü olarak ortaya çıkmıştır. Tam anlamıyla sınırları belli bir toprağa dayalı modern devletin ortaya çıkması sonrasında bir ulus ve ulusçuluktan bahseden bu anlayış siyasal olana (yani merkezi devlete) ve bununla ilişkili olarak ekonomik gelişme (kapitalizm, sanayileşme ve kentleşme ile ulusal ekonomi) unsuruna ciddi anlamda vurgu yapmaktadır (Hobsbawm, 1990, s. 8–10, 14–19).⁸ Buna karşın Smith'in temsilcisi olduğunu açıkça belirttiği etno-sembolcü yaklaşıma göre milliyetçiliğin, uzun bir geçmişe sahip etnik (*etnie*) "topluluklar ve bağlılıklar" (mitler, hatıralar, töreler ve toplumsal semboller) yeterince incelenmeden anlaşılması mümkün gözükmemektedir. Toplulukların yüzyıllardır sahip oldukları bu etnik bileşenlere rastlanmadıkça ve derinlere inilmedikçe uluslar hakkında yeterince anlaşılabilir bilgilere sahip olunamaz (Smith, 2009, s. 23–40; Özkırımlı, 2009, s. 218). Bugünkü modern milletler ve milliyetçilikler egemen ulus devletin sonucunda ortaya çıkmamıştır: modern öncesi etnik toplulukların devamı niteliğindedir. Dolayısıyla etno-sembolist yaklaşıma göre ulusların gelişim sürecinin izlerini sürmek için geniş bir zaman dilimi (belki de birkaç yüzyıl) esas alınmalıdır.

E. J. Hobsbawm'a Göre Tarih ve Geçmiş: İcat İçin Kullanışlı Malzeme

Birçok yazarın üzerinde anlaşmaya vardığı noktalardan biri de milliyetçilik çalışmalarında II. Dünya Savaşı sonrası ciddi anlamda modernist akımın çalışmalarda tartışmasız üstünlüğüdür. Bu sadece modernist yaklaşıma sahip olanların değil, farklı görüşlerde olan düşünürlerin de kabul ettikleri bir gerçektir. Örneğin, etno-sembolcü akımın temsilcilerinden A. Smith de bunu kabul eder. Modernist kuramcılarının başında Marksist tarihçi Hobsbawm gelmektedir. Çalışmanın bu bölümünde ağırlıklı olarak Hobsbawm'ın geçmiş ve tarihi nasıl algıladığı ve bu konular hakkındaki görüşleri üzerinde durulacaktır.

8 Hobsbawm, "Nationalism and nations since 1780: programme, myth, reality" başlıklı bu kitabın neredeyse tamamında milliyetçiliğin modern bir olgu olduğunu etimolojik tartışmalarda dâhil olmak üzere ispatlamaya çalışmaktadır. Detaylı bilgi için bkz (Hobsbawm: 1990). Ayrıca başka bir modernist bakış açısı için bkz (Smith, 2009, s. 3–21).

Muhtemelen tarihçi olmasının getirdiği titizlikten dolayı milliyetçilik kuramcıları arasında Hobsbawm, çalışmalarında (özellikle milliyetçilik alanında) geçmiş ve tarih vurgusu en fazla olan araştırmacıların başında gelmektedir. Hobsbawm'ın iddia ettiğine göre Marksist bakış açısına sahip olması onun bazı şeyleri verili (*given*) olarak kabul ettiği anlamına gelmiyor çünkü araştırma biçimi olarak yazar *a priori* yöntemi yerine *a posteriori* yöntemini kullanmaktadır. Hobsbawm'a göre çalışmalarında (özellikle tarih) Karl Marx'a (1818-1883) referans vermeyen ve onun olayları ele alışıta başlangıç olarak temel aldığı noktadan/yerden başlamayan (materyalist bir tarih anlayışı) hiçbir çalışmanın (tarih) ciddiliğinden bahsedilemez (1997, s. viii-ix, 31).

Hobsbawm'ın birçok yazardan ayrıldığı noktanın aslında en temelde kendisinin sahip olduğu, tarihin ne olduğuna dair görüşlerinden kaynaklandığı görülür. Yazar için, birçok modernist yazarda olduğu gibi, geçmiş ve tarih denildiği zaman çoğu zaman "yakın geçmiş" yani uzak olmayan bir dönem kastedilir. Bunun için en uç nokta ise modern devletlerin kuruluşu olan 18. yüzyıl sonrası yani toprağa bağlı devletlerin ortaya çıkışından sonrasdır (Özkırımlı, 2009, s. 149). Çünkü Carvalho ve Gemenne'ye göre, yeni ve eski dünyada modern devletin yaratılmasında tarihin önemli katkısı vardır (Carvalho ve Gemenne, 2009, s. 1). Onlara göre milliyetçiliğin ve milliyetçi ideolojinin "bilgi sermayesini" oluşturan tarih, sıradan halkın (veya atalarımızın) belleklerinde (geleneke) muhafaza ettiği şey değildir. Tarih, ehli tarafından (tarih yazarları, dergi editörleri, televizyon programcıları vb.) seçilen, yazılan, resmedilen popülerleştirilen ve kurumsallaştırılan bilgi birikimlerinden oluşur (Hobsbawm ve Ranger, 2006, s. 16; Hobsbawm, 1997, s. 8; Hobsbawm, 1990).

Hobsbawm'ın milliyetçilik tartışmalarından, tarih ve geçmiş meselesini ele alırken sürekli bahsettiği konulardan yazarın bazı sorulara cevap arama gayretinde olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin, tarih ve geçmiş konusu niçin önemlidir, tarih/geçmişin işlevi nedir gibi benzeri sorular yazarın entelektüel gündeminde önemli bir yer işgal etmiştir.

Tarihin ve geçmişin önemli olmasını birçok açıdan değerlendirmek mümkünken bu çalışmanın sınırları açısından bunlardan birkaç tanesine değinilecektir. Öncelikle, "bizler sebebinin bilesek de bilmesek de tarihe gereksinim duyar ve tarihten faydalanırız" yaklaşımına sahip olan yazar çalışmalarında bunun nedenleri üzerinde durmaktadır. İnsanlar, sudaki balıkların denizde yüzdüğü gibi, geçmiş denizinde yüzer, ondan çıkamaz. Fakat insanların suda yaşayış ve hareket etme yöntemleri içinde bulunduğu durumu analiz etmeyi ve kritik etmeyi gerektirir (Hobsbawm, 1997, s. 23-25).

Temelde geçmiş ve tarih üstlenmiş oldukları veya kendileri için biçilen rollerdeki işlevlerden dolayı önemlidir. Hobsbawm'a göre geçmiş ve tarih önemlidir. Geçmişin gücü, sadece daha önceleri gerçekleştirilmiş bazı olaylara tanıklık etmesinden ve geleneğe dair bilgilerimizi temellendirdiğimizden kaynaklanmaz; geçmiş aynı zamanda bugünü de belirleme gücüne sahiptir. Geçmiş, toplumsal değişimde belirli bir ölçüde geleneksel kalabilir ama aynı geçmişin belirli bir ölçüde şimdiye dair olana da yön verdiği görülebilir, en azından düşünülebilir. Bu yönü itibarıyla geçmiş "geleceğin maskesi" haline gelebilir, hatta gelmesi gerekir. Böyle olmakla beraber, sosyal dönüşümün belirli bir sınırın üstüne çıktığı durumlarda, geline mevcut durum geçmişin tekrarı gibi gözükse de aslında daha önce gerçekleşen eylemlerin farklı olanlarını (model olarak) ortaya çıkardığı görülmektedir. Geçmişin bu durumuna ek olarak tarihe de önemli görev düşmektedir bu süreçte. Tarih'in birçok işlevinin yanı sıra,

bir fonksiyonu da şimdiki zamanın onu kullananların amaçlarını tatmin etme konusunda zorluklar ile yüzleşmesi durumunda, "geçmiş" bugünü kurgulamanın elverişli modelini sunmaktadır. Böylece eski günlerin tanımı, "eski iyi günler" olarak ortaya çıkar (Hobsbawm, 1997, s. 13, 25).

Geçmişin bugünle olan karşılıklı ilişkisi dışında bir de model olma cihetinden şimdiki zaman ve gelecekle ilgili bir yönünün olduğunu belirtmek gerekir. Şimdiye kadar olmuş her şeyi kapsayan geçmiş'in, zaman ve mekân üstü bir yapısı vardır. Düşünüğe göre "Geçmiş, şimdinin ve geleceğin modeliydi. Geçmiş, her kuşağın soyunu tekrardan üretmesini ve ilişkilerini yeniden düzenlemesini sağlayan genetik kodun anahtarını temsil ediyordu" (Hobsbawm, 1997, s. 25).

Kolektif bir deneyimin devamlılığını sağlayan geçmişin önemli olmasında onun şimdiki meşrulaştırıcı bir araç olarak kullanması önemli bir nedendir. Yeterince övünç malzemesine sahip olmayan bugün için, geçmiş daha şerefli bir arka plan sağlar. Örneğin, 5000 yıllık Pakistan'dan bahsetmek, tartışmasız 35 yıllık tarihi olan Pakistan'dan bahsetmek daha hoş gelir dinleyenin kulağına (Hobsbawm, 1997, s. 5).

Hala bir "şeyler" için araç olarak kullanılmasına rağmen, geçmişin değişim tarafından etkisinin azaltılmaması onun hala mevcut araçlar arasında en yararlı analitik araç olmasından kaynaklanmaktadır. Değişimin bizzat kendisinin, geçmişin kendi kendini meşru kılar hale gelmesiyle ve referans noktalarını kendisinin yaratmasıyla geçmiş duygusuna kök salması paradoksal bir durumun tecellisidir. Bu durum (geçmiş duygusu) sadece geleneksel kalıplar ile düşünmeye alışmış insanlar için değil, paradoksal olarak, bir iyileşme göstergesi olarak yeniliğe tutku ile bağlı olanların nazarında bile geçmişin önemini korumaktadır. Modern eğitim sisteminde "Tarih" derslerinin tüm kürede kabul görmesi veya kendi ideolojilerini destekleme adına hiç ihtiyaçları olmamasına rağmen modern devrimcilerin kendilerine "atalar" arayışına (veya halk geçmişi arayışına) girmeleri bunun doğruluğunu kanıtlar niteliktedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006, s. 16; Hobsbawm, 1997, s. 18, 20).

Bu durum Özkırımlı tarafından "Bir vakit Hobsbawm da geçmişsiz milletlerden bahsetmenin kendi içinde çelişkili olduğunu gözlemlemişti. 'milleti millet yapan geçmiştir; bir milleti diğerleri karşısında meşru kılan geçmiştir ve tarihçiler de onu üreten insanlardır'" şeklinde ifade edilmiştir (Balakrishnan, 1996, s. 255'ten akt. Özkırımlı, 2010, s. 166). Ona göre bu Hobsbawm'ın görüşlerine ters düşmektedir. Mesele milliyetçilik olduğunda, "gerçek tarih meselesi konu dışıdır". Milli tarihlerde önem verilen tarihin, gerçeklikle uyuyup uyuşmadığından öte, içinde yaşanan topluluğu birleştirip birleştirmedeği daha önemlidir. Topluluk için şimdiki zamanı meşrulaştırmak üzere, geçmişten topluluğun menfaatine yarananlar sadece dikkate alınır ve "gerçekler" olarak takdim edilir (Özkırımlı, 2010, s. 167, 168).

Yukarıda da tartışılmaya çalışılan geçmiş için tarih meselesi kilit bir yerde durur. Kuramsal olarak tarihi oluşturan geçmişin ta kendisidir. Tüm geçmiş ise şimdiye kadar vuku bulan her şeydir.

Tarih, milliyetçilik çalışmalarında gerçekleri çarpıtmak ve amaçlarını gerçekleştirmek için tarihsel çerçeve sunması için malzeme görevi görür. Tarih, geçmişte lazım olacak malzemeyi sağlar veya icat eder. Tarihsel olarak yeni ulusların inşa edilmesi sürecinde ulusalcı ve fundamentalist ideologlar için kendi doktrinleri doğrultusunda en iyi ham maddeyi (materyal) sağlayabilecek ve ona uygun olacak şey geçmiş ve tarihtir. Haşhaş eroin bağımlısı için nasıl

bir ham madde olanağı sunuyorsa, benzer şekilde geçmiş bu ideolojilerin asli unsurlarındandır (Hobsbawm, 1997, s. 5, 16, 24; Carvalho ve Gemenne, 2009, s. 2, 290). Ayrıca yazar, ulusallaşma sürecinde tarihin bir başka önemine şu şekilde değinir. Eşik atlayabilecek yeterli çoğunluğa sahip bir halkın millet olarak tanımlanabilmesi için üç eşik (*threshold*) atılması gerekecektir. Bunlardan ilki kesinlikle halkın/milletin mevcut devlet ile tarihsel bir bağ kurması veya oldukça uzun geçmişe dayanan ve yakın geçmişle alaka kurulan bir durumun gerçekleşmesi halidir (Hobsbawm, 1990, s. 37).

Hobsbawm'ın bu bağlamda görüşlerini sergilediği konuların en önemli olanlarından biri de "geleneğin icadı" meselesidir. "Geleneğin icadı" hakkında yeterli bilgi ve bakış açısına sahip olmadığımız müddetçe, ulusçuluk olgusunun yeterince idrak edilemeyeceğini iddia eder (Hobsbawm ve Ranger, 2006, s. 17, 18). Toplumdaki seçkinlerin çıkarları doğrultusunda mevcut durumu meşrulaştırmak, devletin vatandaşını kontrol altına almak ve sisteme entegre olmasını sağlamak amacıyla ulus devletler kendilerine uygun bir geçmiş (gelenek) icat ederler. Her toplum kendisine lazım olan bu türden malzemelerin (sembolik pratikler ve iletişim dili gibi) stoğuna sahiptir (Hobsbawm ve Ranger, 2006; Özkırmı, 2009, s. 7). Hızlı toplumsal ve siyasal dönüşümlerin sıklıkla yaşandığı dönemlerde (1870-1914) ortaya çıkan "geleneğin icadı" kavramıyla yazar, mevcut "eski" gelenekler ve bunun yeni şartlara adaptasyonu ile sonradan tamamen kurgusal olarak (iradi bir şekilde) icat edilen geleneklere değinmektedir (Hobsbawm ve Ranger, 2006; Ozan Erözden, 2008, s. 16). Buna göre milliyetçilik çalışmalarının vazgeçilmez unsuru (belki de en önemlisi) olan geçmiş, eğer kullanılmak istenen amaca uygun değilse buna uygun bir geçmiş yeniden icat edilebilir. Gerçi "şeylerin" doğasına uygun bir geçmiş bulmak zordur hatta mümkün değildir, çünkü inşa edilmek istenen fenomenin (ideoloji) tarihsel açıdan yeni olması buna engeldir. Dolayısıyla üzerinde çalıştığımız geçmiş -delillerle desteklenmiş ya da desteklenmesin- bizim zihinlerimizin kurgusundan ibarettir. Tarihin yerini doldurmak ve "uygun bir geçmiş" bulabilmek için, modern zamanlarda icat edilen mit ve geleneklerin, basit entelektüel şakalar olarak görülmemesi gerektiğini belirterek işin ciddiyeti üzerinde durmaktadır (Hobsbawm, 1997, s. 5, 7; Özkırmı, 2009, s. 147).

Yoğunlukla 19. ve 20. yüzyılın (1870-1914) ürünü olan geleneklerin tarihsel geçmiş (*historical past*) ile kurmuş oldukları bağ ve süreklilik kurgusaldır. Geçmiş duruma yapılan atıfların önemli bir kısmının şimdiki zamana cevap veriyor olmasındandır. Modern hayatın dinamik yapısında (değişim ve yenilik) tarihin ve geçmişin, toplumun bireylerini oluşturan fertler arasında birlik ve dayanışmayı arttırmanın yanı sıra "ulusal mevcudiyetin ve birliğin sembolü" olarak harç vazifesi görmesi beklenir (Erözden, 2008; Özkırmı, 2009, s. 69). Tüm bunlardan varılacak nokta şurası olacaktır. Özünde bir rutinleşme ve formülleştirme çabası olan, icat edilmiş tüm geleneklerin özgün yanı, sağlamış oldukları (kurguladıkları) devamlılığın kendisinin yapay ve uydurma olması ve değişmezliğidir. Sabit pratiklere dayanan geçmiş, gerçek ya da icat edilmiş olsun, değişimin meşrulaştırıcısı olmuştur. Son kertede, değişen tek şey yeni durumun eski duruma uydurulmasıdır (Hobsbawm ve Ranger, 2006, s. 3, 5). Bir başka boyutuyla Anderson bu meseleyi daha açık bir şekilde ifade etmiştir. Anderson yaklaşım olarak modernist kuramcılar arasında yer alsada da milliyetçiliğin başlangıcı ve uydurma/icat olduğu konusunda Hobsbawm'ın içinde yer aldığı birçok moderniste katılmaz. Ona göre milliyetçiliğin başlangıcı yaygın olarak bilinen Avrupa'nın aksine Amerika'ya dayanır. Avrupa'ya gelmesi önce halk hareketleri sonra sömürgeci güçler ve üçüncü dünya ülke-

lerinin anti-emperyalist mücadeleleri sonucunda gerçekleşmiştir.⁹ Ayrıca milletin somut toplumsal gerçeklerin bir araya gelmesiyle oluştuğunu iddia eder, yani o yaratılmış, daha doğrusu tahayyül edilmiştir. Sanki Gellner'in de savunduğu milliyetçilik milletleri oluşturur görüşüyle aynıymış gibi gözükse de farklıdır. Çünkü Anderson'a göre milliyetçilikte kasıtlı bir şekilde yapılan yalan ve aldatma yoktur. Milliyetçiliği kan bağı (hanedanlık mülkü) ve din gibi eski tür cemaatlerin yerini alan hayal edilmiş bir topluluk olarak ele alan yazar, onun kendisinden önce etkin olan dinî topluluğun, kültürel sistemlerin ve hanedan döneminin yerine geçtiğini iddia eder. Dolayısıyla sağlıklı bir incelemenin milliyetçiliği bilinçli olarak kabul edilmiş siyasi ideolojilerden ayrı tutmakla ve kendisini önceleyen büyük kültürel sistemlerle irtibatlandırarak ele alınmasıyla olacağına altını çizer (Anderson, 1991, s. 15, 26, 28; Chatterjee, 1996, s. 50–51).

Sonuçta, Hobsbawm bir tarihçi olarak tüm bunları tespit olarak ortaya koyduktan sonra, gerçek tarihin ortaya çıkması için çalışmalarında özellikle tarihçilere sık sık önerilerde bulunur. Bir ilham kaynağı ve ideoloji olarak tarih, kendi bağrında kendi kendini haklı çıkarma eğilimine sahiptir. Şimdiye kadarki süreçte modern milletler ve milliyetçiliklerin ortaya koyduğu gibi kendi kendini meşrulaştırma eğiliminden daha tehlikeli bir şey yoktur. Deneyimin bellek bankası tarihinin görevi, bu bağları kaldırmak en azından zaman zaman bunu aralamaktır. Ancak bu şekilde modern toplumlar hakkında işe yarar bir şeyler söyleyebileceklerdir. Genel olarak tarihçi, tarihi olgulara karşı sorumlu hareket etmesi gerektiği gibi daha özelden tarihin çarpıtılarak istismar edildiği (*uses and abuses*) politik ve ideolojik tarih yaklaşımlarına karşı eleştirel olmak zorundadır. Yani, tarihin olması için "olan şey" ile "olmayan şey" arasındaki ayrımın net olması lazım (Hobsbawm, 1997, s. vii, viii, 6, 36).

Anthony D. Smith'e Göre Tarih ve Geçmiş: Şimdiyle Sınırlıdır, İsteyen İstedığı Gibi Çarpıtamaz!

20. yüzyılın son çeyreğinde milliyetçilik çalışmalarında literatüre yeni bir bakış açısı dahil oldu. Aslında Ürer bir kitabın önsözünde etnisite ve kimlik kavramlarının 19. yüzyıl sonrasında milliyetçilik tartışmalarında sorunlu da olsa sıkça tartışıldığını söyler (Kakışım, 2016, s. 7). Etno-sembolcü olarak bilinen bu bakış açısını en net bir şekilde üstlenenlerden biri Anthony Smith olmuştur. Weberci yaklaşımın çalışmalarındaki etkisi net bir şekilde görülen Smith'in sahip olduğu bu bakış açısı kendisini etno-sembolcü olarak tanımlamaktan geri durmamıştır. Smith birçok yazardan farklı olarak milliyetçilik ile modern öncesi etnisite arasındaki bağı çok güçlü olduğuna vurgu yapar ve çalışmalarını bu alana yoğunlaştırır. Ona göre milliyetçilik görece eski bir tarihe ve fasılaya uğramamış etnik bir bilince sahiptir. Buna rağmen ilkçilerin onun ilk ve doğal olduğu yönündeki ısrarlarına katılmaz (Calhoun, 2009,

9 Anderson eserinde bu durumu şöyle açıklar: "Liberalizm ve Aydınlanma elbette, özellikle de *Ancien Régime* lerini ve imparatorluk sistemlerini eleştirmeyi mümkün kılan ideolojik bir cephanelik sağlayarak önemli bir katkıda bulundu. Ama iddiam, ne iktisadi çıkarla liberalizmin ne de Aydınlanma'nın kendi başlarına eski rejimlerin kötülüklerine karşı savunulacak hayali cemaatlerin biçim ya da türlerini açıklamadığı ve açıklayamayacağı. . . Başka bir deyişle, bunların ikisi de, merkezde yer alışıyla hayranlık ya da tiksinti uyandıran şeylerden farklı olarak, görüş alanının sınırlarında yer aldığından zar zor seçilebilen yeni bir bilincin çerçevesini yaratamazdı. Bu görevin yerine getirilmesinde, hac yollarındaki criollo [Avrupalı sömürgeci yerleşimcilerin soyundan gelenler] memurlar ve taşralı criollo yayıncılar belirleyici bir tarihsel rol oynadılar" (Anderson 1995: 82).

s. 76). Ona göre, etno-sembolizmin sunduğu şey tam olarak bilimsel teorik (*scientific theory*) bir açıklama biçimi değildir; ancak bu milliyetçilik tartışmaları için bir yaklaşım biçimi olarak ifade edilebilir. Milliyetçilik çalışmalarında yaygın olan modernist ve ilkçi (*primordialist*)¹⁰ bakış açılarının sahip oldukları açıklama biçimini eleştirmek için, “orta yol” tarzı bir yöntemle bu yaklaşımların yetersiz oldukları noktalara bu yeni yaklaşım türünde ağırlık verilmiştir (Smith, 2009, s. 136). Bu yönüyle, etno-sembolcü yaklaşım okuyucuda eklektik bir bakış açısı oluşturmasına rağmen yeni bir kuramsal bakış açısı sunmaz. Milliyetçilik analizlerinde etnik geçmişe (ve kültüre) aşırı vurgularından dolayı bu isimle adlandırılan etno-sembolcüler, en temelde yaklaşım olarak ilkçiliği reddedip modernistleri yetersiz bularak bir sentez yolunu seçmişlerdir (Özkırmılı, 2009, s. 208–209). Etno-sembolcüler, en temelde milletlerin evvelden beri süregeldiğini ve milletleri insanlığın asli bir unsuru olarak gören ilkçi yaklaşımla; milliyetçiliğin modernite ile ortaya çıktığını savunan, siyasi ve ideolojik yönüne vurgu yapan modernistleri bu yaklaşımlarından dolayı eleştirir. Zaten modernist kuramın hegemonyasına tepki olarak ortaya çıkan etno-sembolcüler, milletleri ve milliyetçiliği birer kültürel fenomen olarak ele alıp tarihsel sosyoloji yapılması gerektiği savını ileri sürerler. Yani modern öncesi milletlerin ne durumda olduğuna dair fikir sahibi olmamız gerektiği düşünülür (Smith, 1994, s. 7–8).

Genelde etno-sembolcülerin, özelde Smith’in milliyetçilik çalışmalarında geçmiş ve tarih’e biçmiş olduğu rolün ne olduğunu tespit etmek bu çalışmanın hedefleri açısından önemlidir. Smith, ulusu şu şekilde tanımlamaktadır: Millet, “tarihi bir toprağı paylaşan, ortak mitleri ve tarihsel anıları, kitlesel bir kamu kültürü, ortak bir kamu kültürü, ortak ekonomisi, tüm üyeler için geçerli hak ve ödevleri ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur” (Özkırmılı, 2009, s. 219). Tanımdan, hatta bundan sonra tartışılacak kısımlardan anlaşılacağı gibi Smith’in *tarihe*, dolayısıyla *geçmişe*, ciddi bir vurgu yaptığı görülür. Herhangi bir araştırmacı dikkatlice baktığında şu soruyu sormaktan kendini alamayacaktır: Hobsbawmda milliyetçilik çalışmalarında tarihin ve geçmişin öneminden bahsediyordu, öyleyse ikisi arasındaki fark nereden gelir? Soru görünürde yerinde bir soru gibi gözükmektedir. Fakat daha sonraki kısımlarda detaylı açıklanacağı gibi etno-sembolcülerin ve modernistlerin geçmişe bakışında mahiyet açısından farklılıklar vardır. Her iki bakış açısı “geçmiş” ve “tarih” dendiğinde aynı şeyi ve zaman dilimini kendilerine konu edinmezler.

Tartışmasız Smith’in kullanmış olduğu tanımda, etnik vurgusu merkezi bir konum işgal eder. Onun milliyetçilik hakkındaki fikirlerinin anlaşılması “etnik” (*ethnie*) için yaptığı tanımın anlaşılmasına bağlıdır. Kendisinin milliyetçilik çalışmalarında sıklıkla kullandığı “etnik” kavramı ona göre, en azından seçkinler arasında, ortak soy mitleri olan, paylaşılan tarihsel hatıraların, ortak kültürün bir veya daha fazla öğelerini paylaşan ve belirli bir ölçüde dayanışma duygusu ve “anavatan” bağı ve belirli bir ismi olan insan topluluğudur (Smith, 2000, s. 65). Bu tanımlardan yola çıkan Smith, bir önceki bölümde tartışılan modernist paradigmanın geçmiş yorumlarını eleştirir. Genel olarak Smith’in sivil milliyetçilik anlayışına göre geçmiş, uzun kültürel ve toplumsal bağların (ki bu etnik geçmiştir) kurulabilmesi için ihtiyaç duyulan şeydir. Bir topluluğun birleştirici özelliği sahip olduğu mitleri, hatıralara ve bir takım top-

10 İlkçi (Primordialist) yaklaşımına göre, milletler görme, koklama, konuşma vb. şeyler gibi doğal olarak eski çağlardan beri var olduğu savunulur. İlkçiler kendi aralarında “doğalcı”, “biyolojik” ve “kültürel” olarak üçe ayrılır. Detaylı bilgi için bkz, (Özkırmılı 2009).

lumsal sembolere dayandırmasıdır. Milliyetçi ideolojiye sahip kişinin geçmişe yönelmesi sadece insanları çoşkulandırmak ve dikkatlerini celp etmek değil; ayrıca bu başvurma bütün bir etnik mirasın ve yaşayan toplumun varsayılan soy ve tarihine yabancılaşmış aydınlarını yeniden keşfetmektir (Smith, 1998, s. 46).

Smith'in modernist yaklaşımdan ayrıştığı noktalardan biri de şüphesiz onun geçmiş derken hangi zaman aralıkları ve uzunluğunun kastedildiği konusudur. Geçmişle bugün arasındaki süreklilik hissi (*sense of continuity*) uzun erimli tarihsel –Fernand Braudel'in tanımlamasıyla "*la longuedurée*"- zaman dilimini gerektirir. Yazarın Fransız Annales Okulu'nun (*écoledesannales*) tarih araştırmalarında kullanmış olduğu bu yöntemden esinlenmesiyle ortaya atmış olduğu görüştür. Lucien Febvre ve Marc Bloch'un kurduğu Braudel'in geliştirdiği tarih yazımıyla ilgilenen bu anlayışa göre, herhangi bir olayı incelerken onun gerisinde yatan uzun dönem tarihsel yapılar önem verilmesi gerektiği fikri savunulur (Detaylı bilgi için bkz; Lee, 2012, s. 1–7). Smith'in bu kavramı kullanmasındaki amaca gelirse, ona göre tarih ve geçmiş derken daha uzunca bir süreyi ele almak gerekir. Herhangi bir meseleyi (örneğin millet ve milliyetçilik) ele alırken, başlangıç tarihi için uzun bir zaman skalası baz alınmalıdır. Aksi halde sosyal inşacılar olarak tanımladığı modernistlerin yaptığı gibi milliyetçiliği modern zamandan başlatarak yani öncesi hiç olan (*exnihilio*) bir şeyden başlatılarak tarihsel analiz yapmak meselenin anlaşılması için yeterli olmayacaktır. Yazar, bunun modern öncesi (pre-modern) bir boyutu/devamlılığı olduğu ve milliyetçiliğin mevcut bir şeyin üzerine inşa edildiği hususunun altını çizer. Geçmişle bugün arasındaki devam eden kültürel ve etnik formlardaki (törenler, ritüeller, kurumlar, örf-adetler, deyimler, dil ve diğer düsturlar) süreklilik bağına (*sense of continuity with past*) vurgu yapar (Smith, 1998, s. 17, 63; 2009, s. 37, 39).

Geçmiş konusunda Smith'in sıklıkla gündeme getirdiği konuların başında etnik geçmiş/ler gelmektedir. Onun anlayışına göre, gerek benimseme gerekse süreklilik ve yineleme şeklinde olsun etnik geçmiş/ler (*ethnicpast/s*) ile ulusal varlık arasında hayati ilişki biçimi etno-semبولizmin ilgilendiği sorunsallar açısından merkezi öneme sahiptir (Smith, 2009, s. 39). Etnik geçmişini yeniden keşfetmede anılar, değerler, semboller ve kültürler gerekli olan ihtiyacı karşılayacaktır. Aksi bir durumda, bunların yokluğunda milliyetçilik cılız kalacaktır. Bunlar, kendilerine birlik ve beraberliği sağlamak ve diğerlerinden (komşularından) ayrışma işlevi sağlayacaktır (Smith, 1998, s. 45–46). Tüm bunların sağlayacağı bir başka yarar ise, Smith'in modernistlerde eksik olarak gördüğü noktalardan biri olan, ulusal toplumun fertlerinin iç dünyasına (*inner world*) nüfuz etmeyi sağlamasıdır (Smith, 2009, s. 40).

Bu şanlı etnik geçmiş (*glorious ethnic past*) miti, özellikle kriz ve değişim dönemlerinde "altın çağ" (*golden age*) olarak yeniden keşfedilir ve çağdaş siyasi amaçlar için çoğu zaman manipüle edilerek yeniden yorumlanır. Bu doğrultuda, milliyetçilik konusunu çalışanlara düşen görev, bu anlatıları icat/uydurma olarak yorumlamak değil, bunları belgeler ve diğer kanıtlarla da desteklenebilecek etnik geçmişin politik okuma biçimi olarak değerlendirmektir. Ayrıca bu tür tarihî olayların sıradan bir objektif tarihin yorumundan öte, bu döneme konu olan kahramanların ve muzafferler vasıtasıyla moral değerlerin ulusun üyelerine öğretilmesi olarak görülmelidir (Smith, 2009, s. 23, 35–36, 95–96). Burada altı çizilmesi gereken hususlardan biri, geçmiş her ne kadar politik bir bakış açısına maruz kalmış gibi gözükse de, Smith'e göre, milliyetçi kuramcılarının bu seçmeci yaklaşımı, bugünün tamamıyla geçmişi belirleyece-

ği/manipüle edeceği anlamına gelmez. Aynı şekilde, bugünkü bakış açısıyla geçmiş okumanın yanlı olduğuna vurgu yapar. Bundan kaçınmanın yolu karşılıklı olarak, yani geçmişten bugüne bakıldığı gibi; bugünden geçmişe doğru bir okuma yapılmasından geçer (Smith, 1998, s. 170, 180). Son olarak, "geçmiş" kavramının çoğul olarak kullanmasından anlaşılacağı gibi "etnik geçmiş" yerine "etnik geçmişler" vardır, bunlar yorumlanabilmekle beraber karmaşık bir hale bürünür ve çarpıtılması çok kolay olmaz (Smith, 2009, s. 43).

Tarih, Smith'in milliyetçilik çalışmalarında ve tanımlarında üzerinde durduğu meselelerden biridir. Smith'in milliyetçilik tartışmalarını yeterince kavramak için, tarih de etnisite gibi, önemli bir konuma sahiptir. *Nationalism and modernism* adlı kitabında Smith, tarihe bakışını şöyle özetler: Ulusal toplulukların oluşumunda tarih ve tarih yazımının merkeziliği açısından, biz farklı kültürlerde ve dönemlerde tarihî bilinç ve tarih yazımının çeşitli biçimlerini, modern zamanlardaki biçimin önceki dönemlerden ne kadar uzak/alakalı olduğunu tespit etmek için karşılaştırmalıyız. Her dönemde tarih hissi etnik toplulukların ve milletlerin yaratılışı ve sürdürülmesi için merkezi konumdadır (Smith, 1998, s. 227).

Daha önce bahsedildiği gibi Smith'in açıklamalarında anahtar kelimelerden "etnik" okuyunun karşısına, tarih bağlamında etno-tarih şeklinde çıkar. Ona göre, "kuşaktan kuşağa aktarılan 'etnik tarih' kimliğimizi şekillendirmeye, toplu hedefleri belirlemeye devam eder" (Özkırımı, 2009, s. 156). Temelde etno-tarih derken Smith'in kastettiği şey tarihçinin meseleleri ele alırken tamamen tarafsız kalmasıdır. Söylenmek istenen şey tarihçinin "halkın verili kültürel bir biriminin sonraki nesillerinin", kendi atalarının, doğruluğuna bakmaksızın, birikimleri hakkındaki öznel bakış açısıdır (Smith, 2002a, s. 67). Hobsbawm'da olduğu gibi Smith'te de geçmişin bugünle uzanımı tartışma konusudur. Geçmişin bugünle ilişkisine gelince, yazara göre geçmiş, özellikle etnik geçmiş (*ethnic past*), ulusal mevcudiyet açısından hayati önemi haizdir. Çünkü geçmiş, ulusun varlığını üç yönden etkiler: Birincisi geçmişin yineleme (*recurrence*) özelliğidir. Farklı dönemlerde değişimin kendine özgü formları olsa bile, ideal ulus tipinde önemli olan yineleme olgusudur. Süreklilik (*continuity*) bunun ikinci boyutunu oluşturur. Yerleşik süreklilik (*established continuity*) yolu ile ulusların varlığı açısından önemli bir yere sahiptir bu süreklilik. Bu bağlamda, Batı Avrupa ülkelerinin sürekliliğinin izinin sürülmesi halinde birkaç yüzyıl geriye götürülebilir. Son olarak benimsemeyen veya kendine mal etmeden (*appropriation*) bahseder yazar. Sonraki nesillerin eğilimleri (*tendency*) yolu ile geçmiş bugünün milliyetçilik anlayışını etkiler. Geçmiş otantisiteyi ve etnik geçmiş bulma hususunda milli varlığın amaçları uğruna bilimsel olarak (*scientifically*) uygun "otantik geçmiş" bulmaya yarar (Smith, 2000, s. 63-4). Önceki kısımlarda belirtildiği gibi etno-sembolcü yaklaşım, milliyetçilik konusunda özgün tartışmalar ortaya koymak yerine var olan tartışmaları farklı bir perspektiften ele almayı yeğlemiştir. Bu meyanda Smith'in de dâhil olduğu etno-sembolcülerin modernistlere yönelttiği eleştirilerin başında tarihin/geçmişin, tam anlamıyla "geleneğin icadı" konusu gelmektedir.

Etno-sembolcülere göre ulus, ideologlarının ulus inşasındaki rolü eşit derece önemli olmakla beraber cüzdür ve sınırları çizilmiştir. Milliyetçilerin görevi herhangi bir toplumun etnik geçmiş(ler)ini yeniden keşfetmek, seçmek ve toplumun hali hazırdaki durumunu yeniden yorumlamaktır. Bu bakış açısıyla bakıldığı zaman, milliyetçilik çalışmaları bir bakıma "siyasal arkeoloji"; bunu yapan da toplumları uygun zamana, mekâna, kültürel ve coğrafi ortama yerleştirme çabasında olan "siyasi arkeolog" şeklinde tanımlanabilir (Smith, 2009, s. 65-66).

Smith'in bu konudaki görüşünü en yalın haliyle şöyle yazmıştır:

Milliyetçilik kendi tarihini istediği şekilde mi veya gelenekler tarafından zorlanarak mı, yoksa kaydedilen "geçmiş"le mi yazar? O geçmiş başka bir deyişle dolu veya "boş" mudur? Bana, düşünüldüğünden daha dolu, bazen de çok dolu gelmektedir, milliyetçiler onu amaçlarına göre budamalı ve sunmak istedikleri hikâyeler için çok seçici bir hafıza kullanmalıdır. Elbette, tarihin bütün dönemlerinde saf icat etmenin açık parçaları–uydurma anlamında– vardır. Fakat birçok durumda, milliyetçiler tarafından işlenen mitolojiler uydurma bilgiler değil, destanlar, vakayinameler, dönem kayıtları ve artefaktlarından analiz edilmeden alınan mitler, motifler ve geleneklerin yeniden birleştirilmesiyle oluşturulur. İcat, var olan öğelerin ve motiflerin bir roman tarzında tekrar birleştirilmesi ise, belki bu sınırlı anlamıyla, milliyetçi mitolojileri "icat " olarak adlandırabiliriz (Smith, 2002b, s. 228–229).

Bu bakış açısına göre, geçmişin ve tarihin uzun vadede radikal manipülasyonlara fırsat vermeyeceği düşünülmektedir. Diğer bir ifadeyle, modernistlerin savdukları gibi, ulus inşa esnasında bu süreçte etkin olan liderlerin, seçkinlerin ve ideologların önceki etnik gelenekler ve kültürlerin yorumlanması konusunda tek karar verici olmadıklarıdır. Bu süreçte, kendileri geçmiş ve toplumun kültürü hakkındaki mevcut fikirler, kaygılar, entelektüel ortam ve inançlar tarafından sınırlandırılır. Geçmiş, toplumdaki kurumların koruma zırhı, örf ve adetler (*mores*) ve geçmişten miras olarak gelen ve bugünkü algımızı belirleyen semboller ile korunarak güçlendirilmiştir. Hatta Smith daha ileri gidip, büyük devrimlerin bile bunu (geçmişin çarpıtılması) başaramayacaklarını söyler. Mevcut yorumlar ve değerler devrim sonrası normal mecrasında devam ettiğinde zamanla bu aşırı kırılmalar ve manipüle ettikleri şeyler yerini eskiden beri süre gelen (çarpıtılmamış, doğru) düşüncelere bırakacaktır (Smith, 1998, s. 16, 43, 115, 180).

Netice itibarıyla, Smith'in çalışmalarında "geçmiş" ve "tarih"e biçmiş oldukları rol modernist kuramdan farklılık arz etmekle beraber genelde açıklama biçimi olarak, Hobsbawm'dan farklı olarak, tepkisellik ve polemik (çoğunlukla modernistlere karşı) içeren bir tarz benimsemiştir. En temelde ayrıştığı nokta geçmişin çarpıtılması meselesidir. Tüm bu tartışmaların ardından, Smith'in yarı determinist bir geçmiş/tarih algısına sahip olduğu söylenebilir. Geçmişin bu iki bakış açısından farklı olarak yorumlanmasında, etno-sembolcüler modernistler gibi geçmişin belirli "politik amaçlar" için kullanılabilmesi hususunda hemfikirler. Fakat Smith, özellikle Hobsbawm'ın "icat edilmiş gelenek" kavramını şiddetle eleştirir, bunun olsa olsa "eskinin yeniden yorumlanması" olduğunun altını çizer. Geçmişte yer alan yapılar, kültürel öğelerin bugünkü seçkinleri daha fazla etkilediğini düşündükleri için, onun bugünü modernistlerin belirttiğinden daha çok etkilediğini iddia ederler. Modernistlerin ısrarla altını çizdiği geleneğin bile geçmişle bağı güçlü olduğu müddetçe hüsnü kabul göreceğini de eklemeyi unutmazlar (Özkırımlı, 2009, s. 155; Smith, 1998, s. 180).

Yazarlar geçmiş, ister hayali/kurgu isterlerse de gerçek veya gerçekle bağlantısı olarak okusunlar her ikisi içinde değişmeyen tek şey geçmişin ve tarih çalışmalarında işgal ettiği yerin öneminin yadsınamaz olmasıdır. Bu konudaki tek fark, etno-sembolcülere göre bu "politik kullanımın" veya çarpıtmanın sınırlarının milliyetçi ideologlar tarafından değil, mevcut durumun el verdiği ölçüde gerçekleşebileceği yorumudur.

Sonuç

Tarih ve geçmişin milletler, kültürler ve uygarlıklar için rolü/işlevi/anlamı her zaman tartışmalı bir konu olarak incelenmeye devam edecektir. Sebebi, makalede genişçe yer verdiğimiz üzere her ikisinin de bugüne hatta yarına taalluk eden bir yönünün her daim var olmasıdır. Tarih ve geçmiş günümüze etkileri itibarıyla olmuş bitmiş bir şey değildir. Onların zaman ve mekanı aşan bir boyutu vardır. Bu sebeple bunların nasıl algılandığı ve bu algının insanlar üzerindeki etkisi birçok disiplinde incelendiği gibi milliyetçilik literatüründe de önemli bir yer işgal etmiştir. Tartışma literatürde iki farklı yaklaşımı temsil eden Hobsbawm ve Smith tarafından da dikkate alınmış ve derinleştirilmiştir. İki düşünürün aralarındaki yorum farkı büyük ölçüde geçmiş ve tarih kavramlarına yüklemiş oldukları anlamdan kaynaklanmıştır. Geçmiş çok geriye gitmeyen “yakın geçmiş” (18. yüzyıl sonrası) olarak gören Hobsbawm, tarihin sıradan halkın/atalarımızın belleklerinde koruduğu doğal haliyle günümüze gelmediğinin altını ısrarla çizmiştir, tarih tarihçiler tarafından seçilerek günümüze aktarılan ve popülerleştirilen bir şey olarak görülür. O, yine de tarih ve geçmişin rolünü bugüne etkisinden dolayı önemser. Ayrıca gerçekleri çarpıtmak ve farklı amaçlar için kullanışlı olduğunun altını çizerek geleneğin icadı kavramını literatüre kazandırmıştır. Smith’e göreyse tarih ve geçmiş tıpkı Hobsbawm’daki gibi önemlidir, fakat anlayışlarındaki tarih ve geçmişin mahiyetleri farklıdır. Her şeyden önce tarih ve geçmiş dediklerinde aynı şeyi ve zaman dilimini anlamazlar. Smith geçmiş ve tarihi büyük oranda “etnik geçmiş” ve etno-tarih olarak algılar ve onun rolünü uzun kültürel ve toplumsal bağların kurulabilmesi olarak görür. Bu ikisinin radikal değişikliklere/çarpıtmalara maruz kalmayacağına inanır. Bunun dışında Smith, geçmişini sadece modern dönemle sınırlandırmanın onun tam olarak anlaşılmasına mani olacağını savunur. Literatürde hala baskın konumlarına rağmen Smith’in temsil ettiği etno-sembolcülerin yerinde soruları ve kaygıları Hobsbawm’ın yer aldığı modernistleri epey zorlamıştır. Tarih ve geçmişin bugüne/yarına etkisinin şiddeti ve boyutu farklı olarak zikredilmesine rağmen Hobsbawm ve Smith son kertede onları olmuş bitmişlik hissiyatı ve fikriyatı içerisinde değerlendirmemektedir.

En temelde geçmişin tarih ve geçmişin olmuş bitmiş bir şey olmadığını test etmemiz açısından Hobsbawm ve Smith’in çalışmaları bize çok önemli ipuçları sunmuştur. Bu tartışmayı anlamlandıran bir başka unursa sosyal bilimlerin vazgeçilmez konusu olan “değişim ve dönüşüm” meselesine olan etkisidir. Çalışmanın konusuyla doğrudan ilişkili olmadığı için temas edilmemesine rağmen, değişim ve dönüşümün mahiyeti tarih ve geçmiş algısından uzak değildir. Değişimin inkâr edilemez etkisine rağmen tarih ve geçmiş hala önemli bir analitik araç olarak bize yararlı bakış açıları sunmaktadır.

Çalışmada Hobsbawm ve Smith’in yaklaşım farklılıkları dışında çıkarımda bulunulacak anlamlı bir sonuç geçmiş ve tarihin Batı-dışı toplumdaki menfi etkisi hakkında olacaktır. Günümüzde Batı düşüncesinin tahakkümüne maruz kalan düşüncelerin en zayıf yönü geçmiş ve tarih meselesini Batı’nın tanımladığı şekliyle kabul etmeleridir. Hal böyle olunca kendi “şanlı geçmiş ve tarih”i diğer toplumların “hezimet” dolu geçmiş ve tarihlerine galebe çalmıştır. Kısaca Batı-dışı toplumlarda her şeyden evvel düşünce krizine neden olmuştur ve toplumun ihtiyaç duyduğu her türden düşüncenin üretimi konusunda ciddi sıkıntılar yaşanmıştır. En azından böyle olduğuna dair tereddütler/itirazlar -son zamanlarda az da olsa baş gösterse de- çok azdır. Bundan çıkış yolu her şeyden önce geçmiş ve tarihin gücüne inanmaktan geçer ve yukarıda da belirtildiği gibi tarih ve geçmişin olup bitmiş bir hadise olmadığını kabul etmekten başlar. Bunun üzerine Batı-dışı toplumların geçmiş ve tarihle sorunlu-kavgalı ilişkilerini gözden geçirmeleri önemli bir adım olarak kaydedilecektir. Dolayısıyla tarih/geçmiş-bugün-gelecek arasında süreklilik arzeden, birinin diğerinde inşa edildiği bir ilişki bulunmaktadır.

The Role of History and the Past in Discussions of Nationalism: A Comparative Analysis of the Theories of Eric J. Hobsbawm and Anthony D. Smith

Süleyman Güder*

Introduction

One of the most controversial topics in the contemporary social and human sciences, discussions on nationalism began in the 19th century with the emergence of new nation-states. It became widespread, in terms of its various aspects, as the number of nation-states increased during the first half of 20th century up to the 1970s (Özkırımılı, 2009, 28-30). As important scholars began publishing analytical works on this phenomenon during the 1980s, academic discussions on it and its related aspects began to flourish. A new set of topics, such as feminism, gender, religion, fascism and multiculturalism, were gradually included. Although a quantitative expansion is now underway, the most vital questions concerning the theories of nation and nationalism, both now and in the past, may be the problematic of *locating nationalism in human history*.

What Is History to the Past?

Either "history" or "the past" is the common denominator in the frequently used ancient-modern contrasts when debating or trying to justify nationalism. Carvalho and Gemenne (2009) note the importance of history as the backbone of nationalism in terms of justifying the present (p. 1). Topics such as feminism, gender, religion, fascism and multiculturalism have not been part of these in terms of history and the past. This article seeks to analyze the relation among "history," "the past" and nationalism.

In order to define the subject's limits and prevent any shift away from the main focus, I confined myself to Eric J. Hobsbawm and Anthony D. Smith, their works, their interpretations of "history" and "the past" and the roles they attribute to them. As a means of explanation, these roles are analyzed in these discussions are examined. I therefore compare modernists and ethno-symbolists and attempt to define how they project the future. The well-known historian Carr has defined history's role as the analysis of the importance of the perception of history and the past in shaping the vision of the future. Contemporary Western civilizations acquired their supremacy over non-Western civilizations by means of their estab-

* Dr.

Correspondence: suleymanguder@gmail.com. Address: Sultantepe Mahallesi Cumhuriyet Caddesi, Fıstıkçıacı İş Merkezi No:39/1, Üsküdar, İstanbul.

lished relation with their history and their past, which they to erect a self-perception of historical superiority. Therefore, this article aims to rethink the presuppositions and beliefs regarding this established culture and history.

E. J. Hobsbawm: Useful Material for Invention

The most important point that separates Hobsbawm from other scholars is how he defines history. For him, just like many other modernist authors, "history" is used to refer to "modern history" or a period that is not too far distant. The beginning point is designated as sometime around the end of the 18th century, when modern states or territorial states started to (Özkırımlı, 2009, p. 149). According to Carvalho and Gemenne (2009), history had an important effect on the creation of modern states in the both the Old and the New World (p. 1).

Hobsbawm's (1997) discussions of nationalism, topics of history and the past can be seen as an effort to answer to questions, such as the importance or function of history and the past, that have occupied a considerable space in the author's intellectual agenda (pp. 23-25). In essence, both of these are important because of the roles that have been attributed to them. According to Hobsbawm, they are important because not only does the power of the past rely on witnessing past events and the phenomenon and foundation of the knowledge of traditions, but it also has the power to determine the present. The past can rest significantly traditional in social change; however, the same past could also significantly direct the present or at least be considered in that way (E. J. Hobsbawm, 1997, 13-25).

This complementary relationship between the past and the present should be mentioned in terms of its relation to the present and the future. The past, which includes everything that has happened until the present day, is not bound by time and place, for Hobsbawm (1977) held that "The past was the model of the present and the future. The past signified the genetic key to allow generations to reproduce and reorganize their relations" (p. 25). Even though it is used as a tool for some "goals", the fact that its influence cannot be reduced by change means that it remains the most useful analytic tool around (E. J. Hobsbawm & Ranger, 2006, 16; E. J. Hobsbawm, 1997, 18-20). In this context, one of the most important arguments around which Hobsbawm forms his opinions is the "invention of traditions". He asserts that if there is not enough information and perspective about "the invention of traditions", nationalism cannot be fully understood (Hobsbawm & Ranger, 2006, 17-18). To justify the status quo, which benefits the society's elites and both controls and integrates the citizens into the system, nation-states invent a past (tradition). Every society has a stock of such elements that includes the required materials, such as symbolic practices and a language (E. J. Hobsbawm & Ranger, 2006; Özkırımlı, 2009, 7).

Finally, after designating all of this in his capacity as a historian, Hobsbawm frequently provides suggestions to other historians in order to reveal the true history. As an inspiration and an ideology, history tends to justify itself. Until now, there has been nothing more dangerous than the attempts of modern nations and nationalist ideologies to justify themselves. The historian, as a memory bank, has a mission to uplift these connections every once in a while and pull them apart, for this is the only way to learn something about

modern societies. Generally, historians have to be critical about ideological and political approaches to history, for such attempts are usually misguided. Therefore, history can only become history when it is clear what it "really is" and "really is not" (E. J Hobsbawm, 1997, s. vii, viii, 6, 36).

Anthony D. Smith: Limited to the Present, so It Cannot Be Twisted to Someone's Liking!

Anthony Smith has clearly embraced the perspective of ethno-symbolism. With a Weberian approach clearly evident in his works, this was not enough to stop him from self-identifying as an ethno-symbolist. Unlike many authors, he emphasizes the strong bond between nationalism and pre-modern ethnicity and focuses his works accordingly. He contends that nationalism has a relatively deep history and an uninterrupted ethnic consciousness. However, he does not agree with the primordialists' opinion that nationalism was the first and natural (Calhoun, 2009, 76). Ethno-symbolists criticize those modernists with a primordialist bent who hold that nations have existed since the beginning and have always been a primal component of humanity, as compared to having appeared with modernity based upon a political ideology. Arising as a reaction to the hegemony of modernism, ethno-symbolists assume that nations and nationalism are cultural phenomena and assert that they should be analyzed in the field of historical sociology (Smith, 1994, 7-8). One of the different points of Smith's modernist approach is what he means by the past, the intervals, and the duration of time. The sense of continuity, "la longue durée" as Fernand Braudel calls it, between the past and the present requires a period of time.

The method used in the *École des Annales* inspired the author and helped him form his opinion (Lee, 2012, 1-7). One of the controversial topics that Smith addresses related to the past is ethnic past(s). He opines that either with embracing, either with continuity or repetition, there is a vital relation between ethnic past(s) and national existence, a reality that occupies a central position in the problems with which ethno-symbolism deals (Smith, 2009, 39). One important aspect of this argument is that, according to Smith, although the past has been exposed by a political viewpoint, the partial approach of nationalist theories does not mean that the present can completely influence or manipulate the past. Likewise, he emphasizes that reading the past from the present viewpoint is partial (biased). To prevent this, just as looking to the present from the past, one must analyze from the present to the past (Smith 1998, 170-180).

As mentioned before, one of the key words in his explanations of "ethnic" is presented as ethno-history in the context of history. For him, "ethnic history that is passed on to generations continues to shape our identity and determines the communal goals" (Özkırımlı, 2009, 156). Like Hobsbawm, Smith (2000) discusses the past's extension into the present. He writes that the past, especially the ethnic past, is of vital importance to the national entity, since it influences a nation's existence in three ways. First is the recurrence of the past, for even though change has unique forms, its recurrence is an important fact in the ideal nation type. Second is continuity, for an established continuity is important to the existence of nations. In this context, Western Europe could be traced back many centuries in terms of the continuity of its nations. And third is appropriation (pp. 63-64).

Thus one could say that Smith has a semi-determinist perception of history and the past. Just like modernists, ethno-symbolists agree that the past, if interpreted from either of these two perspectives, could lead to it being used for "political goals". However, he criticizes Hobsbawm's "invented tradition" theory and emphasizes that this could be, at best, a "reinterpretation of the past".

Conclusion

History and the past are neither faits accomplis in terms of their influence on the present, nor are they bound by time and space. Therefore, how they are perceived and how they influence people have occupied a place in many disciplines, not to mention an important place in nationalistic literature. The differences in interpretation between Hobsbawm and Smith are due mainly to the meanings they attribute to the concepts of history and the past. Even though the magnitude and dimensions of their effects are described differently, both scholars have not evaluated them as fait accompli. Besides the differences in their approaches, a meaningful conclusion of history and the past is beneficial to non-Western societies. At the present time, the weakest part of those ideologies dominated by Western thinking is the fact that they accept the Western definitions of history and the past. Therefore, one could say that there is a complementary relationship that provides continuity between the past/history and the present/future.

Kaynakça / References

- Anderson, B. R. O. (1991). *Imagined communities: reflections on the origin and spread of nationalism*. London; New York: Verso.
- Anderson, B. R. O. (1995). *Hayali cemaatler: milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır, Çev.) İstanbul: Metis Yayınları.
- Aysevener, K. ve Barutca, E. M. (2003). *Tarih felsefesi*. İstanbul: Cem Yayınevi.
- Eric J. Hobsbawm (1996). Ethnicity and nationalism in Europe today. G. Balakrishnan (Ed.), *Mapping the Nation* içinde (s. 255–266). London: Verso Books.
- Bernal, M. (1998). *Kara Atena: eski Yunanistan uydurmacası nasıl imal edildi? 1785-1985*. (Ö. Buze, Çev.) İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Calhoun, C. J. (2009). *Milliyetçilik*. (B. Sütçüoğlu, Çev.) İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi.
- Carr, E. H. (2003). *Tarih nedir?* (M. G. Gürtürk, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Carvalho, S. ve Gemenne, F. (Ed.). (2009). *Nations and their histories: constructions and representations*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire; New York: Palgrave Macmillan.
- Chatterjee, P. (1996). *Milliyetçi düşünce ve sömürge dünyası*. (S. Oğuz, Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.
- Erözden, O. (2008). *Ulus-Devlet* (2. Baskı). İstanbul: XII Levha Yayıncılık.
- Geertz, C. (1973). *The interpretation of cultures: selected essays*. New York: Basic Books.
- Hobsbawm, E. J. (1990). *Nations and nationalism since 1780: programme, myth, reality* (2. Baskı). Cambridge; New York: Cambridge University Press.
- Hobsbawm, E. J. (1997). *On history*. New York: New Press.
- Hobsbawm, E. J. ve Ranger, T. O. (2006). *Geleneğin icadı*. (M. M. Şahin ve A. Kaylı, Çev.) İstanbul: Agora Kitaplığı.
- Hobson, J. M. (2007). *Batı medeniyetinin doğulu kökenleri*. (E. Ermert, Çev.) İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- Hodgson, M. G. S. (2001). *Dünya tarihini yeniden düşünmek: Dünya, Avrupa ve islam tarihi üzerine denemeler*. (A. Kanlıdere ve A. Aydoğan, Çev.). İstanbul: Yöneliş Yayıncılık.
- Kakışım, C. (2016). *Sınıf, etnisite ve kimlik: sosyalist paradigmanın evrimi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lee, R. E. (2012). *The longue durée and World-Systems analysis*. New York: State University of New York Press.
- "Mardin'in kurtuluşu son kez kutlandı". (2010, Kasım 21). *Haberturk*. 26.07.2016 tarihinde <http://www.haberturk.com/yasam/haber/573398-mardinin-kurtulusu-son-kez-kutlandi> adresinden edinilmiştir.
- Özkırmı, U. (2009). *Milliyetçilik kuramları: eleştirel bir bakış*. Ankara: Doğu Batı.
- Özkırmı, U. (2010). *Milliyetçilik üzerine güncel tartışmalar: eleştirel bir müdahale*. İstanbul: Bilgi Üniversitesi.
- Özlem, D. (1998). *Tarih felsefesi*. İzmir: Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi.
- Özlem, D. (1999). *Siyaset, bilim ve tarih bilinci*. İstanbul: İnkılap.
- Popper, K. R. (1998) *Tarihselçiliğin sefaleti*. (S. Orman, Çev.) İstanbul: İnsan Yayınları.
- Smith, A. D. (1994). *Milli kimlik*. (B. S. Şener, Çev.) İstanbul: İletişim yayınları.
- Smith, A. D. (1998). *Nationalism and modernism: a critical survey of recent theories of nations and nationalism*. London; New York: Routledge.
- Smith, A. D. (2000). *The nation in history: historiographical debates about ethnicity and nationalism*. Hanover, NH: University Press of New England.
- Smith, A. D. (2002a). *Küreselleşme çağında milliyetçilik*. (D. Kömürcü, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Smith, A. D. (2002b). *Ulusların etnik kökeni*. (S. Bayramoğlu ve H. Kendir, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi.
- Smith, A. D. (2009). *Ethno-symbolism and nationalism: a cultural approach*. London; New York: Routledge.